

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на Светлин Винченцо Тачев

на тема

„Ефекти от протестите върху представителната демокрация: България (2011-2014 г.)“

за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.3. Политически науки (Съвременна българска политика)

Със заповед № РД38-108/15.02.2019 г. на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“ съм определен за член на научното жури за дисертационния труд на г-н Светлин Тачев. Съобразно с решението на журито и в съответствие с разпоредбите на ЗРАСРБ и Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ съм натоварен да изготвя рецензия на депозираната дисертация.

Трудът на г-н Светлин Тачев е в обем 206 стандартни страници и е структуриран във въведение, пет глави, заключение и библиография. В рамките на основния текст е поместено кратко приложение със списък на респонденти от проведено анкетно изследване. Дисертацията отговаря на формалните критерии за този тип текст. Актуалността и значимостта на проблематиката не подлежат на съмнение. Авторът изрично акцентира на тях.

Всъщност, въведението на работата очертава доста висок залог за значимостта на изследвания предмет. Той е представен като индикатор за „кризата на представителната демокрация“. Нещо повече, фиксирани са иновативната му същност („своеобразна лаборатория за политически идеи“), екстранормативните му измерения („бунт“, но също и „революция“, която при това засяга „разбирането и преосмислянето на демокрацията“) и трансформативният му потенциал („възможен фактор за преодоляване на кризата на представителната демокрация“). Става дума ни повече, ни по-малко за „демократизиране на демокрацията“ (посредством форсирането на нови канали за гражданско участие) и даже за „преход към нова форма на демокрация“ (макар и все още непридобила съдържателни характеристики).

Тази смела заявка е подплатена с ясен възглед за обект, предмет, хипотеза, цел, задачи и структура на самото изследване. Хипотезата на автора гласи: „протестните мобилизации помагат на демокрацията в България да преодолее кризата на представителността и да развие формите на гражданско участие“ (с.7). Целта, формулирана от дисертанта („да се установят ефектите от протестите, проведени се в периода от 2011 до 2014 г. върху представителната демокрация в България“) е добре конкретизирана в четирите непосредствени изследователски задачи. Би могло да се помисли за допълнителна аргументация на съответствието между изследователски задачи и структура на дисертационния труд. На практика първата и втората глава разработват на теоретично и концептуално равнище обекта (представителната демокрация и условията за възникване на криза в нея) и предмета (социалните движения и протестните мобилизации) на работата. Третата глава предлага отговор на втората изследователска задача (теоретизацията на протестите в България от 2011 до 2014 г.), докато четвъртата обединява първата (установяване на наличието на криза на представителната демокрация в България) и третата (установяване на ефектите от протестите върху представителната демокрация в България) задачи. Петата глава отчасти разработва тематиката на четвъртата задача (установяване на ролята на протестите за подобряването и трансформирането на демокрацията), макар и „обърната в негатив“ – във вид на анализ на опасностите и предизвикателствата пред протестните движения, т.е. не как протестите подобряват и трансформират, а какво би попречило на протестите да подобрят и трансформират.

С тази уговорка за евентуалната необходимост от съвсем малки уточнения във въведението, намирам логиката на дисертационния труд за ясна, добре аргументирана и последователно проведена. Езикът на автора е точен, в стилово отношение работата е убедителна, терминологичният апарат на политологията и на специфичната област от нея, свързана с представителна демокрация, социални движения и протестни мобилизации, е професионално овладян и приложен. За да проведе своето изследване, авторът се е ориентирал към качествени методи. С оглед на целите и задачите, които си е поставил, смятам, че изборът му е правилен. Съчетани са четири различни метода: кабинетно проучване, вторичен анализ на данни, антропологично наблюдение и участие и дълбочинно интервю. И четирите са уместно и коректно използвани. Необходимостта от всеки от тях за постигане на търсените резултати е несъмнена. Специално бих искал да подчертая важността на втория и четвъртия метод. Систематизирането и

резюмирането на големи масиви от налични статистически, социологически и електорални данни, произхождащи от различни източници, е плюс за дисертацията и представлява ключов аспект от отговора на въпроса можем ли да говорим за криза на представителната демокрация в България. Проведеното от автора емпирично изследване с участници в българските протести има приносен характер, защото обогатява емпиричната информация за (авто)рефлексията на протестните мобилизации у нас и би могло да се използва в бъдеще като данни и изводи и в други анализи.

Нека мина по същество към най-съществените си наблюдения от прочита на основния текст на дисертацията.

В първа глава авторът, на първо място, представя видовете демокрация, за да може да открие характеристиките на представителния тип, но също и да обоснове важното за неговите цели разграничение между пряка и полупряка демокрация. Независимо от обстоятелството, че понякога в литературата двата вида, пряката и полупряката, се употребяват взаимозаменяемо, те следва да бъдат разглеждани отделно. Теоретичното следствие от тази процедура е, че в границите на демократичното устройство алтернатива на модерния модел представителна демокрация не е само и единствено пряката демокрация. И действително, ако е само тя, ще се окаже, че въпросната алтернатива не изглежда прекомерно реалистично. В дисертацията са приведени позициите на много автори, които считат, че пряката демокрация не се свежда до исторически ограничен модел, присъщ най-вече на древногръцкия полис, но би могла да функционира и в съвременни условия. Особено внимание тук се отделя на понятието автономия. Разнообразните подходи, с които е защитен днешният потенциал на пряката демокрация като алтернатива, обаче, имат общ недостатък – не са в състояние не просто да предложат реални примери (и така да излязат от територията на теоретичната спекулация), но и да изяснят убедително пътищата, по които такива примери могат тепърва да възникнат. Ето защо фокусът попада върху полупряката демокрация като форма на представителната, но при засилено гражданско участие и възможности за включване в процеса на вземане на политически решения. Дадени са примери с Швейцария и някои щати от САЩ. И същевременно е лансирано предположението, че енергията на участието, свойствена на модела на полупряката демокрация, би могла да формира импулси за развитие на представителната демокрация, да я извежда от ситуациите на кризисност.

На второ място, разработено е централно за дисертацията понятие като „криза на представителната демокрация“. Извън надлежната теоретизация, прибегнато е до историческа периодизация на различните кризи на този модел. Събитията, свързани с последиците от световната икономическа криза от 2008 г., са в основата и на нов кризисен етап, който заема трето място в поредицата аргументи на автора. Значението на новия етап е потърсено в различния тип мобилизации, които поражда. Ако през 1960-те или 1970-те борбата е за повече граждански права, сега е за повече гражданско участие, ако тогава опонентът е бил свръхбюрокрактизираната държавна машина, сега е едрият капитал, иззел функциите на държавата. Разсъждението е важно, защото ще послужи на автора, за да може да изтъкне ролята и профила на протестите тук и сега. И все пак би могло да бъде обосновано с допълнителни референции и уговорки. Предпоставянето на общественото недоволство в системите на представителна демокрация с желанието за гражданско участие в противовес на капитала е смела и категорична теза. По-нататък са рамкирани три типа теории за кризата, които следват авторския извод, а не го предхождат. Някои от тези теории не съвпадат изцяло с него – например т.нар. елитистка теория на Тристранната комисия, ориентирана по-скоро към проблемите на лидерството и комуникацията с обществото. Дисертантът е изразил предпочитанията си към постдемократичните теории. По-конкретно, спрял се е на теорията за демократичния излишък, именно защото акцентира на демократизиращия потенциал на гражданските настроения. Съгласно тази теория, кризата на демокрацията води не към упадък, а по-скоро към трансформация. Приемам споменатата трактовка, отново с желанието за малко по-подробна аргументация за адекватността на теорията на фона на другите извън чисто хронологичния фактор: „За разлика от първите две теории за криза на представителната демокрация, третата теория е сравнително по-нова и разглежда процеси, които са характерни за съвременните демократични общества.“ (с.40) Опирайки се на теорията за демократичния излишък, дисертацията вече може да разгледа възможностите на гражданското участие и да го типологизира.

Коментирах по-подробно първа глава, защото я намирам за ключова за целия модел на депозирания труд. От нея на практика тръгват всички нишки, които ще зададат рамката на изследването и съответно ще направят възможни изводите от него. Втората теоретична глава също настоява за едно базисно разграничение, между два различни типа продукти на кризата на представителната демокрация – социалните движения и протестните мобилизации. Проследени са историческата картина на социалните

движения и протестните мобилизации, формулирани са дефиниции за тях, разгледани са вътрешните етапи на развитие на социалното движение, типологизацията на социалните движения и резултатите от тях. Изрично е отбелязано, че за разлика от сериозния обем литература върху социалните движения, протестните мобилизации се радват на доста по-скромен интерес. И не само – според автора те „нямат ясна концепция и са доста потрудни за определение“ (с.61).

Третата глава е призвана да запълни празноти в познанието ни за протестните мобилизации в България от периода 2011-2014 г. Авторът споменава, че аналогичните процеси в световен и европейски мащаб вече се изучават достатъчно задълбочено, докато в България все още теоретизацията им се намира на ранен етап. Поради такива съображения е включена хронология на протестите и е доказано, че с изключение на екологичните протести другите форми на обществено недоволство представляват именно протестни мобилизации, а не социални движения. Аргументирана е периодизация на протестите в три етапа на базата на техните характеристики, разкрити през призмата на различията във формите на организация и поставените цели.

Същинското изследване на автора е представено в четвърта глава. На базата на вторичен анализ на количествени данни и на качествени методи е потърсен разширен и задълбочен отговор на въпроса „има ли криза на представителната демокрация в България“. Интерпретирани са ефектите на протестите върху представителната демокрация през погледа на участници в тях. Начините, по които протестите са предизвикали промяна, се разминават в тяхната визия, но изпъква социално-мрежовият ефект, възможността да се запознаеш със съмишленици. Резултатите от протестите са анализирани в няколко взаимосвързани перспективи – политическите последици, набирането на социален капитал, общественото мнение, развитието на самото гражданско участие и оценките от интервюираните. Като цяло, прави впечатление, че субективният поглед на участниците вижда по-скоро положителни ефекти, съчетани с общо разочарование. Това необичайно и привидно противоречиво съжителство на оценки изисква допълнителна интерпретация. Успехът на протестните мобилизации не се тълкува през обичайната формула издигане на искания – отстояване на искания – удовлетворяване на искания. Успехът, така да се каже, ни изглежда „методологически“ – изработване на нужните инструменти за участие, създаването на „поле за активизъм“, формирането на адекватна гражданска култура. Това дава основанието на дисертанта да обособи „либерален“ и „демократичен“ дискурси на самите протести и участниците в

тях – в първия случай, гражданската активност е необходима само при наличие на конкретен проблем, а във втория – тя е задължителен елемент от протичането на политическия процес. Именно „демократичният“ дискурс, така описан, съответства на разбиранията за полупряка демокрация, без авторът експлицитно да извежда такова заключение. А приведените разсъждения и данни потвърждават уместността от прилагането на теорията за демократичния излишък – „хората харесват демокрацията, но не се чувстват представени“ (с.168).

Петата глава визира предизвикателствата пред протестните мобилизации, произтичащи най-вече от феномена, който в контекста на дисертацията бих назвал „отровни двойници“: възходът на популистките партии и движения, които използват сходна реторика с протагонистите на гражданското участие, търсят подобни форми за реализация на целите си, но плановете им са насочени срещу демокрацията и срещу реалното и пълноценно включване на гражданите в нея. Налице е, така да се каже, популистко отливане на демократичната вълна. Така заключителната глава има за задача да ни предпази от погрешни прочити на гражданската активност, да ни напомни за какво точно сме говорили през цялото време.

Накрая, няколко думи за библиографията. Тя е представена в 8 раздела: монографии (61 на брой); научни статии (30 на брой); мемоари (2 на брой); изследвания, социологически и статистически данни (55 на брой), периодични издания (4 на брой); закони, декларации и други документи (25 на брой); сайтове и фейсбук страници на организации (29 на брой); публицистика и интернет източници (не съм пресметнал колко, но при всяко положение внушително много). Според мен, структурата на използваните източници е излишно разгърната. Нещо повече, съществуват поредица припокривания между различните раздели, които биха могли да подведат читателя. Така например, при монографиите има много случаи на източници, които строго погледнато не са монографични (тематични антологии, мемоарни произведения, политическа публицистика, аналитични доклади, глави от книги). Обратно, монографии биват посочени в раздела с научните статии. Освен всичко друго, действително ползвани автори и книги изобщо не намират място в библиографията. Би могло да се помисли и за по-уеднаквено библиографско описание на цитираните трудове. Не са напълно коректни и заглавията на разделите, защото „изследвания“ може да се отнесе не само за цитирани социологически данни, но и за библиографски единици в повечето други раздели. Същото важи за „интернет източници“. Вероятно по-целесъобразно би било разделите

да се окрупнят, като останат научна литература (където да влезе и периодиката предвид на характера на ползваните тематични броеве); публицистика; нормативни и политически документи; социологически и електорални данни; интернет сайтове и фейсбук страници на организации.

Авторефератът възпроизвежда коректно основните тези, аргументи и изводи на дисертационния труд. Авторът има 6 самостоятелни публикации по темата, което е напълно достатъчно и дори надхвърля изискванията. Списъкът от участия в научни форуми също ясно свидетелства, че изследванията му са минавали многократно през критичната проверка на научната общност.

Дисертантът е вдигнал високо летвата както с темата на своята работа, така и с широките си култура и познания, а донякъде и с провокативността на изводите си. Ето защо моите критични бележки и препоръки целят по-скоро да отговорят на този висок стандарт, който той сам е издигнал за себе си.

В структурно и техническо отношение според мен би било добре, ако методологическата част към Четвърта глава бъде изнесена по-напред, в теоретичните глави. Основните методи, изложени там, се отнасят предимно за Четвърта глава, действително, но не само за нея. Кабинетното проучване например изпълнява роля в цялата дисертация. Биха могли да се отстранят и дребни грешки, възникнали при окончателното оформяне на текста. В Автореферата „четирите точки“ от Трета глава (с.15-16) отново и излишно са представени на с.17. Приносите на дисертацията са веднъж изредени на с.7 в основния текст, а после буквално повторени на с.8. И т.н. Възможно би било и известно прецизиране на някои от наблюденията, за да бъде напълно ясно дали се отнасят до световната и европейската практика, откъдето са извлечени, или и конкретно до България (и защо).

Основните заключения от дисертационния труд са силни и добре аргументирани. Все пак е редно към тях да бъдат добавени изводи, произтичащи от съответствието между теоретичната рамка и резултатите от самото изследване, включително по посока на адекватност на терминологията. Понятието „морален успех“, отнесено към протестните мобилизации (с.183), за съжаление не ми е напълно ясно и ми напомня, нека ми бъде простена тази малко произволна асоциация, за една българска политическа сила, която губеше избори след избори и обявяваше това за „морална победа“.

Самите приноси са реални и безспорни. Но някои от тях са пределно общо изразени. Според мен приноси 1 и 2 биха могли да се преформулират. Новото и значимото, което прави авторът, е в прилагането на теорията за демократичния излишък към българската реалност и аргументирането на тезата, че гражданското участие показва как българската демокрация не е в упадък, а в процес на трансформация. Приносът, свързан с изясняването на терминологията, е ключов и би могъл да се конкретизира и развие (да речем, при пряка и полупряка демокрация). Нещо повече, при това изясняване моето впечатление е, че авторът предлага в редица случаи собствени дефиниции на важни понятия, а не просто настоява за коректната употреба на чужди. Принос 6 също допуска конкретизация в посока въвеждането на разграничения между „автентично“ гражданско участие и популистки мобилизации при оценка на опасностите пред гражданската активност. Един емпиричен принос, който би могъл да бъде споменат отделно от останалите, е провеждането на съвкупност от дълбочинни интервюта, които разширяват и обогатяват наличното знание за (авто)рефлексията на участниците в протестните мобилизации.

В използваната литература невинаги са подбрани най-съществените източници, а именно авторите и трудовете, където за първи път или най-ярко и авторитетно са изложени съответните схващания и идеи. Има случаи с доклади от конференции или предварителни варианти за публикации, които впоследствие цитираните автори са разработили в по-значими и познати свои работи. Друг път ключови понятия са лансирани на базата на източници, които далеч не са централни за тяхната поява и развитие. Така например на с.47 четем: „Според Мирослава Даковска формите на участие биват два вида – формални и неформални“. Въпросното фундаментално деление има своята концептуална история преди тази авторка.

Вече отбелязах колко значимо според мен е проведеното от дисертанта анкетно изследване с участници в протестите. Техните мнения, анализи и ретроспективни оценки изключително много допринасят за пълнотата на картината с ефектите от протестите върху представителната демокрация. И все пак анализът на дълбочинните интервюта би могъл да бъде още разширен. Приложеният текстови материал предоставя възможност за това и наистина е много ценен.

Накрая, бих искал да се спра на няколко твърдения, които по същество са спорни и които би следвало дисертантът да развие, за да не звучат пресилено при прочита на

иначе чудесния му като логика и аргументация текст: „Всички протестни мобилизации са граждански. При тях няма пряка намеса от политически партии. Хората се организират чрез интернет и социалните мрежи.“ (с.156) При протестните вълни от 2013 г. действително ли не се включват политически партии? „Популистките партии и движения целят да спечелят политическата власт. В България все още липсват такива силно изразени формации, въпреки че опити не липсват.“ (с.170) А какво да кажем за сериозния обем научни и публицистични анализи, посветени тъкмо на българския популизъм, съответно на популистки лидери и популистки партии у нас? И последно, авторът прави уговорката, че „националистически и контрапротестни движения не са в обхвата на настоящото изследване“ (с.90). Защо се налага това?

Както се вижда, потенциалните места на критични оценки и несъгласия не засягат по никакъв начин предложената линия на изследване в дисертационния труд, нито нейната аргументация. Имаме завършен текст, с ясни хипотеза, цели и задачи, развити последователно и професионално. Богато аргументираните изводи според мен наистина запълват празноти в нашето познание за протестните мобилизации в България.

Категорично ще гласувам със „за“ на г-н Светлин Винченцо Тачев да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.3. Политически науки (Съвременна българска политика).

10.05.2019 г.

Рецензент:

/доц. д-р Борис Петров Попиванов/